
6. Пасічник М. Борщів. Енциклопедія сучасної України: у 30 т. Ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2004. Т. 3: Біо – Бя. С. 380.

7. Стратегія сталого розвитку Борщівської міської об'єднаної територіальної громади на 2019-2025 роки. URL: <https://old.borschivrada.gov.ua/images/files/economic/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf> (дата звернення 08.01.2024).

Ivan RUDAKEYCH, Volodymyr KRISA. HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE FORMATION OF THE PLANNING STRUCTURE OF THE CITY OF BORSHCHIV

The article examines the historical and geographical features of the formation of the planning structure of the city of Borshchiv. The development of the city was significantly influenced by natural factors in the form of fragmented relief, hydrographic network and diversity of landscapes. In the process of the city's development, its planning changed from defensive to regular, changed in the 19th and 20th centuries by industrialization and massive residential construction. Several valuable architectural monuments have survived in Borshchev.

Key words: Borschiv, city, formation, planning structure, planning.

УДК 911.3

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ СЕЛА ЗАЛІСЦІ ШУМСЬКІ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

Олександр БОНДАР¹, Богдан БОНДАР², Надія ОСІПЧУК², Віктор КОЖАН²

¹Західноукраїнський національний університет

²Залісцівський заклад загальної середньої освіти Шумської міської ради

Село Залісці – це населений пункт в Тернопільській області, де є витік річки Гіква і де стоїть церква Покрови Пресвятої Богородиці. Село має багату історію, яка починається з 1545 року, і сучасну інфраструктуру, яка включає школу, клуб, бібліотеку, магазини та інші. Залісці – це місце, де живуть 725 осіб, які пишаються своїм краєм.

Ключові слова: село Залісці, Кременецький район, Тернопільська область, війна, Кремянець, Шумськ, видатні люди.

Загальні відомості. Залісці – це село Шумській міській ТГ в Кременецького району Тернопільської області. Воно розташоване на двох пагорбах, розділених глибоким ярмом. Цей яр є місцем початку витoku річки Гіква, притоки Вілії [1-5]. Село знаходиться на висоті 312-330 метрів над рівнем моря і розташоване на півночі району. Відстань до районного центру Шумськ становить 15 км, а до залізничної станції Кременець – 35 км. Географічні координати Залісців – 50°09'27" пн. ш. 25°59'43" сх. д.

У селі проживає 725 осіб. Територія села займає 2,585 км². Перша писемна згадка про с. Залісці датується 1545 роком, згідно з реєстраційними книгами Кременецького замку.

У селі є церква Покрови Пресвятої Богородиці, побудована в 1909 році [2,3,5]. Також у селі встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули у німецько-радянській війні (1968 рік). У Залісцях діють загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів, дошкільний навчальний заклад, клуб, бібліотека, магазини, фельдшерсько-акушерський пункт, Дім молитви, будинок сімейного типу «Живчик», ПП «Агрофарм».

Село у XVI першій половині XX століття. Село Залісці (Шумські) – село, що згадується в документах Кременецького замку 1545 року. Тоді воно належало Матвію Чорторійському, який отримав його від свого батька за заслуги перед князем Левом Свидригайлом. Назва села пов'язана з тим, що воно розташоване в лісистій місцевості, а також з історією його заснування. За легендою, першими жителями стали люди, що сховалися від татарських нападів, приїхавши з Дубенщини і Кременеччини, які лежали на Чорному шляху. Спочатку тут жили окремі сім'ї, але з часом населення

збільшувалося через небезпеку з боку татар. Люди вирубували ліс, будували хати, обробляли землю і утримували худобу. Поблизу села є місце, де був колгоспний кар'єр, який називається Гута. Там можна знайти кам'яні інструменти – скребачки, рубила, проколки, які свідчать про те, що тут жили люди кам'яного віку. Через Залісці проходив кінний шлях Острог-Крем'янець.

Село розбито великим ярмом, по якому тече річка Гіква, яка тут починається. До того, як впасти у річку Вілію біля Шумська, Гіква поповнюється водами річок Мочули біля с. Обич і Теребежики біля с. Рохманів. Після об'єднання Волині з Польщею за Люблінською унією 1569 року, Волинська земля перетворилася на Волинське воєводство і розділилася на три повіти: Луцький, Володимирський, Кременецький. Залісці входило до Кременецького повіту, який мав площу 245 квадратних миль. Першим воєводою Волині був князь Олександр Чорторійський, який мешкав у Луцьку. Згідно Люблінської унії Волині надавали широку автономію і створили Волинське Земство й окремий судовий трибунал, але з часом польська мова й культура почали витіснити місцеві традиції, особливо серед молоді, князів і панів. У початку XVIII століття Залісці входило до Нововишнівецького ключа.

У 1703 році власником села став князь Януш Вишнівецький. Польські поселенці отримали кращі рівнинні землі в околиці: Рівенські, Могильницькі, а місцеве населення – горбисті та лісові ділянки. Православна церква мала свої землі, ліс, пасіку. Про це свідчить документ князя Радзівілла від 1789 року про церковні землі [7].

В кінці 19 століття в селі мешкало 1005 осіб, налічувалося 124 будівлі. За словами старожилів, деякі вулиці села заселили кріпаки з Рівненщини, яких пані Ровінські перевезли на придбані тут землі. Крім Ровінських, великими землевласниками були шляхтичі Кичееві. Після селянської реформи 1861 року в Російській імперії (після розподілу Речі Посполитої Кременеччина з Заліссям опинилися там) пани поступово продали неврожайні землі. Це призвело до зниження ціни, і заліщани чекали, щоб дешево купити ділянки [2-4].

У 1903 році плани зірвали багатші і підприємливі переселенці з Дубенщини. У пані Валентини Кичеевої понад 117 десятин біля в'їзду з боку Шумська придбала асоціація трьох родин – Якова і Онуфрія Максим'юків з села Залужжя і Романа Фінюка з с. Тростянець. На їхній батьківщині в той час земля коштувала вдвічі дорожче, тому вони вважали цю угоду дуже вигідною. На купленій землі було багато чагарників, росли хмелі, тому вулицю назвали Хмелище (назва зберігається до сих пір). Одночасно кілька родин і з села Градки Дубенські купили близько 100 десятин землі зі сторони Сошищ. Вулицю назвали Градецька. Заліщани близько півстоліття сперечалися з чужинцями. Спочатку не приймали до церковної громади, до початку 50-х переселенці були приписані до сільради села Сошище, навіть під час колективізації створили два окремі колгоспи.

Село Залісці на початку 20 століття мало 160 дворів і близько 1100 мешканців. Крім сільського господарства, багато господарів займалися різними ремеслами і промислами. На всю околицю відомим ковалем був чех Пепик, який одружився з Христею Онищук з вулиці Градецької, навчив ремеслу швагра Кузьму Онищука. Виготовляли черепицю, тримали олійню Кирило і Теремко (Бондарівські), робив черепицю, тримав велику пасіку Роман Кожан, Макар Фінюк. Хмелищани заклали великі сади і продавали яблука навіть у Москві. За час перебування в складі Польщі (1921-1939) в селі ожило життя. Підприємливі селяни придбали нове обладнання – двокорпусні кінні плуги, жниварки, молотарки, грабалки, що полегшило працю.

У 20-х роках в селі запрацював паровий млин. Старожили поважно відзиваються про нововведення, встановлені в цей час: обов'язкове прибирання перед кожним недільним днем не тільки свого подвір'я, а й сусідньої дороги, встановлення вбиралень, громадські роботи з благоустрою території не тільки села, а й доріг! Останнім солтисом (старостою) за Польщі був Польовий Нестор [3].

У 20-х роках у селі діяла громадська організація «Просвіта». Молодь збиралася біля храму (де більшість співала в церковному хорі) і в хаті-читальні, яку надав один з мешканців села Козловський. Зробили окремий вхід, за книги і порядок відповідав Кравчук Матвій Лук'янович, якого вважають першим бібліотекарем села. У 30-х роках просвітяни на великі свята проводили концерти, грали п'єси українських письменників: «Наталка Полтавка», «Мартин Боруля», «Назар Стодоля». Керівником молоді був дяк Стецюк, пізніше дяк Микола Кужіль. У 1932-34 роках у селі зупинилися біженці з радянської України, які втікали від голоду. Чоловіки, жінки були готові працювати за хліб, щоб вижити в скрутний час. Так заліщани дізнались про голодомор. 1 вересня 1939 року почалася німецько-польська війна, яка змінила мирне життя селян Західної України. Поляки організували на станції Дубно закупівлю коней для армії, тому деякі жителі села могли добре заробити (у червні 1941 і в 1944 роках

червоноармійці забирали коней безоплатно). Мобілізацію не встигли зробити. Вже 17 вересня 1939 року в село прийшли радянські війська. Одні були раді, тому що сподівались на захист від фашистів, інші знали від родичів з радянських земель, що совети не принесуть нічого доброго.

У 1940 році намагалися створити колгосп, але не вийшло. Панський дім в центрі села перетворили на молочно-зерносклад. Багато молодих чоловіків забрали в армію, де їх знайшла радянсько-німецька війна. Німецькі війська ввійшли в Залісці з боку Сошищ в кінці червня 1941 року. На перехресті-доріг біля церкви (поруч з Ремізи) молодь зробила з квітів і зелені «браму», багато людей у святковому вбранні зустрічали нових «визволителів», надіючись на повернення старих польських часів. Один заліщанин, що був у німецькому полоні під час Першої світової війни, попереджав односельчан, щоб не дуже раділи [2, 3].

За час окупації з червня 1941 р. по березень 1994 р. німецькі солдати були в селі лише три рази. Призначили відповідальних за здачу «ставки» (жита і пшениці). Іноді з Шумська приїздив лядвїрт (так називали німецького представника в окрузі). Фашисти заборонили роботу млина, жито і пшеницю господарі мусили возити на станцію в Кременець. На примусові роботи в Німеччину відправили молодих, сильних жителів села: Кравчук Яків Лук'янович, Онищук Кузьма Уліянович, Власов Яків Степанович, Попик Іван Данилович, Воробець Павло Михайлович, Горобець Микола Романович, Кришок Уліян Фотієвич, Андріюк Йосип Іванович, Павлюк Ганна Іванівна, Чабанюк Ганна Дмитрівна, Брянська Анастасія Мілентіївна, Демчук Федора Василівна. Багато заліщан у воєнний час брали участь у збройній боротьбі УПА. Свідками цих подій є братська могила на сільському кладовищі і курган в урочищі Козаччина, де в квітні 1943 року відбувся бій між повстанцями і фашистами.

У березні 1944 року, коли Шумщина визволялася від окупантів, через Залісці проїхала колона радянських танків. На них напав німецький літак і скинув три бомби на центральну вулицю села, де зараз Каштанова. Танки не зазнали ушкоджень, але один місцевий житель загинув від вибуху, а декілька будинків згоріли дотла. Після того, як наш край був звільнений від фашистів, почалася мобілізація на фронт. Багато чоловіків не хотіли йти воювати, тому радянські військові (яких у селі називали гарнізонцями) у квітні 1944 року організували масову облаву, під час якої було вбито кілька заліщан. За два місяці до Червоної армії призвали близько 70 селян. З них 34 не повернулися з війни. Нажаль, жоден із ветеранів-переможців, які пережили жахи Великої Вітчизняної війни, не дожив до наших днів [2, 3].

У 1968 році у центрі села було встановлено пам'ятник воїнам-землякам, які загинули у боротьбі з нацизмом, щоб молоде покоління пам'ятало про їхню героїчну жертву.

Відродження села після Другої світової війни. Після закінчення Другої світової війни селяни Залісець зазнали великих втрат і страждань. Село розташовувалося біля штабу УПА-Південь у селі Антонівці, тому радянська влада жорстоко розправлялася з місцевим населенням. Не всі загиніли, але багато родин оплакували своїх близьких.

У 1946–1951 роках було засуджено і вислано до ГУЛАГу багатьох людей за підтримку УПА. Серед них були Олександр Микола, Столярчук Харитина, Бондар Марфа Степанівна, Вінчук Євгенія Іванівна з матір'ю, Фільчук Ганна Данилівна, Максим'юк Павло Нечипорович, Вінчук Михайло Назарович. Також було депортовано в Сибір як «куркулів» сім'ї Кожана Василя Романовича, Штихалюка Івана, Штихалюка Сидора, Фінюка Григорія Романовича, Андріюк Степаніни Кузьмівни, Фільчук Ганни Митрофанівни, Осіпчука Омеляна, Столярчука Юхима та інших.

У 1949 році почалася колективізація. У селі було створено два колгоспи – О. Матросова і З. Космодем'янської, якими керували Кошубінський Денис Іванович з с. Рохманів та Панасюк Василь Костянтинович з с. Забара.

У 1954 році ці два колгоспи було об'єднано під назвою імені Крупської. У 1955 році до нього приєдналися вулиці Хмелище і Градецька, які раніше були самостійним господарством. Головою колгоспу став Яновський Іван Васильович, «двадцятип'ятитисячник» з Кривого Рогу. За наступні роки селяни побудували багато господарських споруд з каменю, а ліс привозили кінями з Андрушівки. До 1957 року землю обробляли переважно кінями, а трактори надходили з Шумської МТС. Першими трактористами стали Собчук Клим, Решетник Сергій, Павлюк Георгій.

У 60-х роках почалося створення власних тракторного і автомобільного гаражів, так як техніка стала кращою після реформи МТС за Хрущова. У 1968 році відбулося укрупнення колгоспів. Колгоспи «Комунар» (с. Жолобки) і ім. Крупської (с. Залісці) було злито, а центр перенесли в Жолобки. На чолі господарства став Гук Пилип Демидович, з села Сураж. У 1978 році в селі відкрили філію Київського

дослідницького інституту картоплярства, яку вели Малишук Григорій Тихонович, Онишук Філімон Максимович. Побудували велике картоплексовище. Кожного року тестували 20 нових сортів, які продавали господарствам Західної України і інших регіонів.

З 1986 року заліщани стали окремим колгоспом. КСП «Залісся» очолив Мельник Ігор Антонович з Шумська, за фахом економіст. За п'ять років він зробив багато: побудував механізований тік, склад для зерна, столярний цех.

У 1990 році колгосп мав 1600 га орної землі, 201 га лісу, 300 га ярів, балок, сіножатей; 8 якісних будівель для тварин, картоплексовище, кормоцех. Машинний парк складався з: грузових автомобілів – 12 шт., легкових – 3 шт., тракторів гусеничних Т-150 – 6 шт., колісних Т-150 – 3 шт., ЮМЗ – 6 шт., комбайнів «Нива» – 5 шт., «Колос» – 2 шт., і багато іншої техніки.

Колгоспники не тільки дбали про господарство. З 1949 по 1962 рік хата-читальня перебувала у статусі бібліотеки з фондом понад 2000 книжок. За цей час бібліотечною справою займалися місцеві жителі Тимошук Василь, Хом'юк Омелян Панасович, Демчук Володимир Федорович, Собчук Ганна Митрофанівна, Філіс Ніна Степанівна з Шумська, Тимошук Антоніна Іванівна з Боложівки, Бондаренко Марія Леонтіївна з Одеси, Данилюк Мирослава Дем'янівна з Брикова.

У 1962 році посаду бібліотекаря зайняв Хом'юк Олексій Панасович, який працював до 1993 року і передав свої обов'язки Чорнобай Валентині Григорівні. На вулиці Градецькій у 1952 році в приміщенні, яке належало Панасюку Осипу, якого депортували на Сибір, відкрили клуб. Першими керівниками були Фінюк Леонтій Макарович, Барчук Степан Євдокимович.

З 1946 року сільська рада забезпечує життєдіяльність сільської громади. За 70 років вона часто змінювала своє місцезнаходження, а головами були Прокопчук Василь, Барчук С. Є., Бондар В.Ф., Боярчук А. С., Катеринюк М.А., Цимбалюк М. П., Тхорик А. Я. Зараз сільську раду, до якої належать 180 дворів і 725 мешканців, очолює Вінічук Анатолій Никифорович. У селі є також новий фельдшерсько-акушерський пункт, побудований у 1986 році. Тут своєчасно допомагають селянам медсестри-фахівці Галюк Мілентина Нікіфорівна і Демчук Євгенія Іванівна. Вони продовжують роботу своїх попередників: сільського самоука Ковальчука Карпа Петровича і фельдшера з 35-річним стажем Чиж Ольги Іванівни (1953-1987). З липня 1961 року діє Залісцівське відділення зв'язку, яким 45 років керував Горобець Федір Іванович, а зараз його справу продовжує невістка Марія Олексіївна. У 70-80-х роках ХХ століття село активно розвивалося, було багато радісних подій: новосілля, хрестини, весілля, випускні вечори. Але у 1979-1989 рр. багато родин охопив страх невизначеності. Нова війна в далекій і чужій країні Афганістані стала серйозним викликом для юнаків з нашого села: Шевчука Володимира Олександровича (1965 р.н.), Тимошука Івана Леонідовича (1965 р.н.), Кравчука Миколи Степановича (1966 р.н.), Панасюка Володимира Васильовича (1969 р. н.).

Багато людей з села отримали вищу освіту і працюють інженерами, вчителями, лікарями, агрономами, екологами:

Гальчук Іван Юхимович, 1960 р.н. – кандидат філологічних наук, вчений секретар інституту мовознавства Академії наук України.

Панасюк Йосип Максимович, 1944 р.н. – полковник, провідний хірург Забайкальського військового округу Російської Федерації. Зараз на пенсії.

Кравчук Ростислав Якович, 1950 р.н. – кандидат медичних наук, заввідділом реанімації Волинської обласної лікарні у м. Луцьк. Зараз на пенсії.

Кравчук Іван Володимирович, 1964 р.н. – начальник податкової інспекції Івано-Франківського району м. Львів.

Бальчос Мілетій Володимирович, 1949 р.н. – президент Професійної футбольної ліги України (ПФФЛ), нагороджений орденом Червоної Зірки, заслужений працівник фізичної культури та спорту України (2006).

Максим'юк Юрій Всеволодович, 1984 р.н. – доктор технічних наук, професор, заступник декана факультету будівництва і механіки (заочне відділення) Київського Національного Університету Будівництва і Архітектури (КНУБА).

Кравчук Марія Володимирівна, 1986 р.н. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку факультету управління та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Бондар Олександр Богданович, 1991 р.н. – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри екології та охорони здоров'я Західноукраїнського національного університету.

З часу проголошення незалежності в селі відбулися різні події, які мали позитивний або негативний вплив на життя людей. До хороших змін належить асфальтування головної вулиці, зведення Дому Молитви, підключення водопроводу і газу до вулиці Хмелище, підвищення рівня життя більшості сімей. До поганих наслідків належить руйнування колгоспу із наступним розкраданням і знищенням основних будівель, техніки чужими і своїми «реформаторами». Старе приміщення дитсадку у 2005 році стало затишним житлом для сім'ї Бальчоса Володимира Гнатовича, яка подвоїлася завдяки усиновленню дітей-сиріт. Назва будинку-сиротинця «Живчик» символізує витривалість заліщан, як і українських селян загалом, жити і розвиватись завдяки наполегливій щоденній, без вихідних, праці. Після розпаду Радянського Союзу, колективізація. І селяни – власники земель пережили, перші господарські невдачі і успіхи у новому для себе статусі. Одні обробляють наділи самостійно, інші – здали в оренду агропідприємствам і фермерам. На землях залісецької округи успішно функціонують: ТОВ «Бриківське», яке базується на території колишнього колгоспного зернотоку (орендує 374 га угідь), ТЗОВ «Шумськагро» – 490 га, ТОВ «Агроюніт-Захід» – 28 га. ПП «Агрофарм» Кожана Петра Володимировича спеціалізується на садівництві, створило всі умови для вирощування і зберігання фруктів за сучасними технологіями. Значно полегшує повсякдення життя заліщан робота продовольчих магазинів, власниками яких є підприємці Присяжнюк М.О., Тхорик С.П., Панасюк М.В.

Пилорама Радчука М.П. забезпечує потребу в пиломатеріалах і дровах жителів багатьох сіл Шумщини. Селяни живуть надіями: на сприятливі погодні умови, гарний урожай, мудре і справедливе керівництво, але найбільше на міцне здоров'я, мир і злагоду в сім'ях і державі.

З 24 лютого 2022 року російська армія почала агресію проти України. Наше село не залишилося осторонь від цієї боротьби. Багато чоловіків приєдналися до самооборони і ставили блок-пост на в'їзді в село. Чоловіки призовного віку проходили медогляд і реєструвалися в військовому комісаріаті. З початку березня почалася мобілізація. З нашого села були відправлені на фронт значна кількість чоловіків. Сільські жінки також допомагали нашим воїнам, готуючи їм їжу в шкільній їдальні і в будинку «Вогник любові». Вони приносили все, що мали в своїх господарствах: овочі, фрукти, консерви, молоко, яйця, крупи, борошно. Вони готували м'ясні консерви, пироги, голубці, салати, енергетичні батончики, млинці, котлети, гречаники, вареники. До допомоги ЗСУ долучилися також місцеві підприємства.

Література:

1. Басюк Г., Хаварківський Б. Заліссі. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видав.-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А-Й. С. 607-608.
2. Бучко Д., Котович, В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 112.
3. З історії с. Заліссів на Шумщині. Тернопільщини регіональний інформаційний портал. URL: <https://irp.te.ua/2009-09-27-18-33-41> (дата звернення 21.01.2024).
4. Заліссі (Шумська міська громада). URL: <http://surl.li/poohx> (дата звернення 21.01.2024).
5. Заліссі (околиця Шумська). URL: <http://surl.li/poutm> (дата звернення 21.01.2024).
6. Уніят В., Фарина І., Федечко І. Заліссі. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. Т. 3: М. Ш. С. 557–558.
7. Zaleśce 3. al. Zaliśce Szumskie, wś. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. Warszawa: Druk «Wieku», 1895. Т. XIV. S. 329.

Oleksandr BONDAR, Bohdan BONDAR, Nadiia OSIPCHUK, Viktor KOZHAN. HISTORICAL-GEOGRAPHICAL OUTLINE OF DEVELOPMENT OF THE ZALISSI SHUMSKI VILLAGE: FROM ITS FOUNDATION TO THE PRESENT DAY

The village of Zalistsi is a settlement in the Ternopil region, where the source of the Hikva River is located and where the Church of the Intercession of the Blessed Virgin Mary stands. The village has a rich history that dates back to 1545 and a modern infrastructure that includes a school, a club, a library, shops, and more. Zalistsi is a place where 725 people live and are proud of their land.

Key words: *Zalistsi village, Kremenets district, Ternopil region, war, Kremenets, Shumsk, prominent people.*